

ULIWMA BILIM BERIWSHI MEKTEPLERDE PEDAGOGIKALIQ KONFLIKTLERDI SHESHIW JOLLARI.

Tuzelbaeva Dinora Rashid qızı

Ájiniyaz atındaǵı NMPI Magistratura bólimi

Pedagogika teoriyası hám tariyxı qániygeligi 1-basqısh magistrantı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10774896>

***Annotaciya.** Maqalada ulıwma bilim beriwshi ulıwma mekteplerde pedagogikalıq konfliktlerdiń payda bolıw sebepleri hám olardı sheshiw jolları óz sáwleleniwlerin tapqan. Sonday-aq oqıtıw procesinde payda bolatuǵın konfliktlerdi analiz etiw hám konfliktlerdiń aldın alıw boyınsha pedagog xizmetkerlerge metodikalıq usınıslar kórsetilgen.*

***Gilt sóz:** konflikt, konflikttiń aldın alıw, konfliktlerdi sheshiw, óz-ara múnasebetler, situaciya, pedagog-xizmetkerler, pedagogikahq birge islesiw.*

WAYS TO RESOLVE PEDAGOGICAL CONFLICTS IN COMPREHENSIVE SCHOOLS.

***Abstract.** The article describes the causes of pedagogical conflicts in general schools and ways to solve them. At the same time, methodical recommendations are given to pedagogic staff on the analysis of conflicts that will be useful in the teaching process and prevention of conflicts.*

***Key words:** conflict, prevention of conflict, conflict resolution, mutual relations, situation, pedagogue-employees, pedagogical cooperation.*

ПУТИ РАЗРЕШЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ.

***Аннотация.** В статье описаны причины педагогических конфликтов в общеобразовательной школе и пути их решения. При этом педагогическим работникам даются методические рекомендации по анализу конфликтов, которые будут полезны в учебном процессе и профилактике конфликтов.*

***Ключевые слова:** конфликт, предотвращение конфликта, разрешение конфликта, взаимоотношения, ситуация, педагог-работник, педагогическое сотрудничество.*

Situaciya ham konfliktlerdi psixologiyalıq analiz qılıw ham onıń quralların úyreniw har bir pedagogtıń wazıypası bolıp esplanadı. Pedagogikalıq konfliktlerdi sheshiwdiń tiykarǵú buwım onı psixologiyalıq analiz qılıw bolıp tabıladı. Bunda oqıtıwshı situaciyanıń sebebin anıqlawı, onıń dawamlı konfliktke aylanıwına jol qoymawı, yaǵniy, situaciyanı onıń bilim ham tarbiyalıq funkciyasınan paydalanıw menen basqarıwdı úyreniwı múmkin.

Biraq, psixologiyalıq analiz óz-ara múnasebetlerdegi bárshe mashqalalardı sheshiwı mumkin dep esaplap bolmaydı. Onı ótkeriw tek ǵana oqıtıwshı jol qoyǵan qáteler sanın kemeytiriwi, payda bolǵan sharayatta oqıwshıǵa tásir etetuǵın sharalardı tezlik penen qollaw imkanın beredi. Psixologiyalıq analizdiń tiykarǵı maqseti payda bolǵan sharayattıń psixologiyalıq tiykarlangan sheshimin qabıl etiw ushın jeterli bolǵan xabar tiykarın jaratıwdan ibarat. Oqıtıwshınıń tezbazlıq reaktsiyası oqıwshınıń impulsiv juwabın payda etedi.

Bunday analizdiń jáne bir maqseti oqıwshınıń bezawtalanıwında dıqqatıń onıń shaxsına ham onıń iskerligine, minez-qulqı hám múnásebetlerinde kórinisine qaratıwdan ibarat. Analiz etiw oqıwshılar minez-qulqın bahalawdaǵı subektivizmnen qutqaradı. Psixologiyalıq analiz arqalı

«jaman» oqıwshı minez-qulqındaǵı jaqsı táreplerin biliwin hám sol arqalı hátteki eń «Qiyin» oqıwshınıń «aqılıy tochkasın» tabıwǵa boladı. Tiykarǵı ótkerilgen psixologiyalıq analiz tekǵana sheshim variantların tabıwdı, bálki konflikttiń aldın alıwdıń yaǵnıy onı joq etiwdiń zárúr jolların tabıwda oqıtıwshıǵa járdem beredi. Sebebi konflikttiń aldın alıw, onıń pedagogikalıq sharayat dárejesin sheshiw bul situaciyadan shigip ketiwde eń tiykarı, eki tárep ushın da durıs variant esaplanadı.

Konfliktti joq etiw onıń sebepshileri múnasebetlerin eki tárep ushın da jaqsı dárejege keltiriw kerek boladı. Sharayatlardı analiz etiwdiń mazmunı, onı sheshiw ushın usınılıp atırǵan variantlar, mektep oqıtıwshıları hám basshıları menen shólkemlestirilgen jumıslar, mekteptegi jumıs stajına tikkeley baylanıslı ámellerin, sharayatlardı analiz etiw variantlarınan ibarat.

Birinshi variant:

- payda bolǵan situacionı, konfliktti, minez-qulqın bayan qılıw (qatnasıwshıları, jayı; qatnasıwshılar xızmeti h.t.b.);
- situacionıń payda bolıw sebepleri;
- qatnasıwshılardıń jası hám jeke ózgeshelikleri, olardıń minez-qulqı, sol waqıtta ózlerin tutıwları;
- situacionı oqıwshılar hám oqıtıwshılar arasında;
- payda bolǵan situacionda oqıtıwshınıń jeke poziciyası (onıń oqıwshılardıǵa múnasebeti), oqıtıwshılardıń oqıwshılar menen múnasebetlerindegi anıq maqsetleri (ol neni qaleydi, oqıwshıdan uzaqlasadı, oǵan járdem beredi yaǵnıy oqıwshıǵa biypariq);
- situacionıǵa túskende oqıwshılar haqqında oqıtıwshı jańa neden xabardar boladı;
- payda bolǵan situacionı yaǵnıy konflikttiń tiykarǵı sebepleri hám onıń mazmunı (iskerlik, ózin tutıw yaǵnıy múnasebetler konflikti);
- situacionı aldın alıw hám sheshiw, oqıwshı ózin tutıwı hám dúzetiw variantları;
- Pedagogikalıq tásir kórsetiw qural ham usulların tańlap alıw hám aldınǵı maqsetlerdi házirgi waqıtta hám keleshekte ámelge asırıwshı konkret qatnasıwshılardı anıqlaw.

Ekinshi variant:

- situacionı hám onıń qatnasıwshılardıń táriyplew;
- oqıtıwshı situacionıń konfliktke qashan ótiw waqtın anıqlaw;
- bunı islewde oqıtıwshıǵa ne kesent etedi (emocional jaǵday, guwalardıń qatnası, tezbazlıq, kútilmegenlik h.t.b.);
- bul situacionda oqıtıwshı tárepinen tásir etiwdiń qanday usulların qollaw mumkin hám olardı ol qanday qollay aldı hám bahaladı;
- oqıtıwshı óz jetiskenligi hám kemshilikleri haqqında qanday xabarǵa iye boldı; ózin situacionda tutıwı hám qátelerin analiz etiw.

Hár bir Pedagogikalıq situacionı onıń qatnasıwshılardıń tarbiyalıq tásir kórsetedi; oqıwshı situacionıǵa birdey shárt menen kelip kirgen bolsa, onday oz minez-qulqına basqasha bahalaw menen shigip ketedi, ózin hám úlkenlerdiń situacionı qatnasıwshılardıń bahalawı ózgeredi.

Oqıtıwshınıń konfliktli situacionı analiz etiw:

A) balalardı itibarli etiwın, tınısh ashıwlanbastan situacionı baxalaw;

V) óz variantın ótkeriw, olar iskerligine tez kirisip ketiw, málim bir háreket arqalı jedellestiriw, mısalı, «Talantlar kórigi» qosıǵın birgelikte aytıwı, uzaq waqt analiz etiw;

Neni aytıw? Qanday aytıw?

Oqıtıwshı oqıwshı menen sawbette neni aytıwın (dialog mazmunın tallaw), qanday aytıwın (sawbetti emocional tásirli ótkeriw), balağa mólsherlengen sóylewdiń maqsetke jetiwi ushın onı qashan aytıwın (waqıtı hám ornı), kimniń aldında hám ne ushın (nátıyjege isenim) aytıwın anıq bılıwı zarur.

Kóplegen oqıtıwshılar hár túrli jastağı oqıwshılar menen dialog ótkeriwde qıyınshılıqqa dus keledi. Oqıtıwshı dialogı kóbinshe buyırıqbazlıq-hákimshilik darejesinde alıp barıladı hám sıyqası shıqqan sózler, bular buyırıqqa-kemsitiwge, qorqıtıwğa, oqıtıwshınıń háreketine, kewli tolmaslıqqa tola boladı. Ol sıyaqlı múnásebet mektepde bir neshe jıllar ishinde dawam etedi.

Kópshilik pedagoglar sońğı waqıtlarda oqıtıwshı ham oqıwshı qarım-qatnas madeniyatınıń páseygenligin aytpı ótpekte. Olar buğan sebep qılıp turmıs, islep-shıǵarıw, shańaraq hám mektepte qarım-qatnas mádeniyatınıń páseyiwın kórsetpekte. Oqıtıwshınıń qopal, keskin esletpesi oqıwshı tárepinen hám qopal, jawaptı aladı, aqıbette «Klasstan shıǵıp ket» penen tamam boladı. Oqıwshı menen onıń háreketi haqqında sawbetlesiwde oqıtıwshı balanıń shaxsına qalb miyirin ashıwı, bálkim háreketinde tezlik penen baha beriwge hám emociyaların ańlatıwğa, jazalaw menen qorqıtıwı asıqpawı tiyis. Bul halda oqıtıwshı qálbine kirip úlgeredi, qarım-qatnasta «Jasırınıp» aladı, yamasa juwap qaytaradı. Eger oqıwshıǵa tekǵana tártipti buzǵan, jaman minez-qulqım kórsetken aytpar dep emes, bálki jazaǵa ılayıq awır ahwalǵa túsken dep qaralsa, oǵan hamderdlik, járdem beriw keregin, ámelge asqan hadiyse ushın kúyiniwi kórsete alganda, málim emocional pánge iye ortalıq qalıplesip, eki tárepti de birlestire alıw olar poziciyaların jaqınlastırıw imkan tamam boladı.

Oqıtıwshı oqıwshı menen qarım-qatnasında tekǵana sóylew mazmunı, bálki áste sóylew tom, intonaciya ham ayırıqsha áhmiyetke iye, ilimpazlardıń aytıwına qaraǵanda xabardıń 40% in úlkenler qarım-qatnasın intonaciya arqalı beriler eken. Bala intonaciya arqalı oǵan qaratilǵan úlkenler qarım-qatnası arqalı ayılǵan sózlerdi tez anlay aladı, ol «Emocional esitiwi»ne iye boladı. Bala dáslep sóylew intonaciyasına itibarın qaratadı, soǵan mas ráwishte qarım-qatnas «Xabar»ların aytadı, ashadı yaǵnıy jabıp kúnde úlkenler sóylewinde intonaciyada kuyiniw, hamdarlıq páziyletleri sezilmey atırǵan bolsa, ol bala ushın qızıǵıw payda etpeydi. Qıshqırıw hám bir túrdegi sóylew oqıwshınıń ansor kiriwların jasırıp qoyadı yaǵnıy emocional his ete almaydı, bul bolsa sóylewde oqıwshı tárepinen biyparıq bolıwın keltirip shıǵaradı.

Oqıtıwshı oqıwshını esite biliwi, tıńlay alıwı zárur. Sebebi, oqıwshı sóylewinde pikirin tolıq bayan qılıwı qıyın, bul sóylewdi úlkenlerge jetpesten úzip taslawına alıp keledi, («Boldı, hámmesi túsiniqli!»), bala gápin tolıq tamamlay almaǵan boladı. Oqıwshı gápin aytpaqshı bolǵanda, oqıtıwshı onı úzip taslaydı. Oqıtıwshı esitpekshi bolǵan waqıttı, oqıwshıda ózin ashıw qálewi sóngen boladı. Pedagogikalıq situaciyalar haqqında sóz barar eken, bul hádiyse ózine tán tábiyatqa iye ekenligin umıtpawımız kerek.

Kópshilik jaǵdaylarda oqıtıwshılar menen oqıwshılar, perzentleri menen ata-analar ortasında kelispewshiliklerdin kelip shıǵıwı búgingi kunniń tiykarǵı mashqalalarınan biri bolıp tabıladı. Mısalı:

a) mektepte uzaq jıllar dawamında islegen óz kasibin jaqsı bilgen, tajiriybeli oqıtıwshı sabaq beriwı múmkin, biraq bul oqıtıwshı oqıwshılar menen jaqsı qarım-qatnasta bola almaslıǵı,

olarğa qiyналғанда jardem bermesligi, olardıń bilimin tuwrı bahalay almaganlıǵı ushın bunday oqıtıwshı menen oqıwshılar arasında kelispewshilikler payda boladı;

b) oqıtıwshı menen oqıwshılar ortasında hámme waqıt hár túrli darejedegi kelispewshilikler payda boladı. Bunıń sebepleri túrlishe. Kóbinshe oqıtıwshı kelispewshiliklerdi bir ózi sheshe almay mektep direktorın, odan soń bolsa, ata- anaların xabardar qıladı.

Ayrım jaǵdaylarda oqıtıwshı ózi menen kelispewshilikke barǵan oqıwshıǵa shara qollawdı talap etedi. Bunday máseleni sheshiw mektep basshıları ushın da qıyınshılıqlar tuwdıradı. Ol oqıwshıdan da, oqıtıwshıdan da ajralǵısı kelmeydi. Kelispewshiliklerdi sheshiw jollarınan biri har bir oqıtıwshınıń ameliy xizmetin baqlawdan ibarat. Sebebi oqıtıwshı payda bolǵan konfliktli jaǵdayda ámeliy tárepten tómenligin bilip, jaǵdaydı ańlaw ushın oqıwshıǵa sezilerli tásir kórsete almaydı. Bunıń nátiyjesinde ashıwlanadı, umitsizlikke beriledi.

Natiyjede óz jumısınan keship ketedi. Bunday sharayatta oqıtıwshıǵa qanday járdem kórsetiw múmkin? Sońǵı jıllarda oqıtıwshı hám oqıwshılar, yaǵnıy, úlkenler menen balalar ortasındaǵı múnasibetler óte qıyın keshpekte. Bunday kelispewshiliklerdi sheshiw ushın birge islesiw pedagogikasınıń teoriyalıq tiykarların rawajlandırıw turmıslıq wazıypaǵa aylanbaqta.

Sonıń ushın da kelispewshiliklerdi sheshiw oqıtıwshı kúndelik turmısınan tiykarǵı bólimine aylanıwı kerek. Mektep ámeliyatshı psixologlar kelispewshiliklerdi sheshiwde oqıtıwshıǵa jaqınnan járdem beriwi kerek. Oqıtıwshı oqıwshı arasındaǵı ózara qarım-qatnaslardaǵı kelispewshiliklerdiń payda bolıwına social turmıstaǵı ózgerisler, globallasıw processı hám tásir kórsetpekte. Tájiriyebeli oqıtıwshılar oqıwshılar menen kúndelik qarım-qatnaslarda demokratiyalıq tiykarlarǵa tayanıw mexanizmlerin jaqsı biliwleri, bunıń nátiyjesinde kelispewshilikler sanın kemeytiriwleri lazım. Bunıń nátiyjesinde pedagogikalıq process bir qalıpte dawam etedi.

Bunday jumıstı ámelge asırıw ushın oqıtıwshı pedagogikalıq qarım-qatnas kónlikpelerine iye bolıwı, demokratiyalıq printciplerdi jaqsı biliwi zárur. Ol oqıwshıǵa dostana, qadriyatlı, insaniylik qarım-qatnasta bolıwı kelispewshiliklerdi sheshiwde úlken ahmiyetke iye.

Kelispewshiliklerdin kelip shıǵıw sebepleri sıpatında-oqıtıwshılardıń oqıwshılar iskerligine qızıqpawı, olarǵa biyparılıǵı, ishki dúnyasın biliwge umtilmaslıǵı kórsetilgen. Sonday jantasıwlar nátiyjesinde oqıtıwshı menen oqıwshılar arasında kelispewshilikler payda boladı ham olar óz waqtında sheshilmese, úlkeyip ketedi. Bunday jaǵday oqıtıwshılarda oqıwshılardı úyreniwge qızıǵıwdıń tómenligi nátiyjesinde payda bolǵan kelispewshiliklerdi sheshiwge uqıpsızlıqları nátiyjesinde payda boladı. Bunday jaǵday ásiyese, jas oqıtıwshılar arasiında gúzetiledi.

Kelispewshilikler payda bolǵan sharayatlarda oqıtıwshılardıń oqıwshılar menen qarım-qatnaslarǵa qanshelli tayyar yamasa tayyar emesligin anıqlaw úlken áhmiyetke iye. Ayrım oqıwshılar sabaq processinde oqıtıwshını aljastırıwı nátiyjesinde oqıw processı ózgeredi. Bul óz gezeginde, oqıtıwshınıń jeterli kásipke tayar emesligin bildiredi. Oqıtıwshı óz xizmetinde pedagogikalıq ádep-ikramlılıq qaǵıydalarına boysınıwı, odan shetke shıqpawı tiyis. Payda bolǵan kelispewshiliklerden oqıtıwshı hámde oqıwshılar birdey jábir kóredi. Kelispewshilikler hám olardı sheshiwge tiyisli túrlishe ideyalar bar. Bunday jantasıwlar kelispewshiliklerdiń mazmun-mánisi, ósip atırǵan jas áwlad turmısında óz ornın bilmeslik, tuwrı bahalay almaslıq nátiyjesinde payda boladı. Olarǵa tómendegiler kiredi:

Kelispewshilikler hámme waqıt bar hádiyse. Oqıwshılar arasındaǵı kelispewshilikler tekǵana pedagogikalıq is-ilajlar jolı menen sheshiw múmkin. Kelispewshilikler eki tarepleme xarakterge iye boladı:

a) olardı Pedagogikalıq is-ilajlar qollaw jolı menen sheshiw múmkin; sebebi eki shaxs arasındaǵı maqsetler kelispewshiliklerdi keltirip shıǵarıwshı tiykarǵı faktor eken bul toqnasıwdı jaqsı tárepke baǵdarlaw arqalı sheshiledi.

b) kelispewshiliklerdiń sheshimin tapqan jaǵdayda oqıtıwshı onı jaqsı tárepke baǵdarlawı múmkin; sebebi oqıwshılar arasındaǵı hár qanday kelispewshiliklerdi pedagogikalıq tárepten tuwrı jantasqan jaǵdayda sheshiw múmkin.

Kelispewshiliklerdiń sheshimin tabıwda oqıtıwshınıń sheberligi menen bir qatarda, táreplerdiń qálewi-iradası hám ahmiyetke iye. Oqıtıwshı oqıwshılardı hámme waqıt kelispewshiliklerden uzaqlasıwǵa shaqırıwı tiyis. Eger kelispewshilikler óz waqtında sheshilmese, oqıwshılarda oǵan qaraǵanda nadurıs pikirler payda boladı. Oqıwshılar arasında kelispewshilikler payda bolǵanda usı kelispewshilikke qaraǵanda oqıtıwshı aktiv qarım-qatnasta bolıwı múmkin.

Kelispewshilikke salıstırmalı aktiv qarım-qatnasta bolıwı ushın oqıtıwshı ol haqqında jeterli bilim hám tajiriybege iye bolıwı kerek. Kelispewshilikler oqıwshılar arasındaǵı jaqsı ortalıqqa jaman tásir kórsetedi. Kelispewshilikler processinde oqıtıwshı qarama-qarsı táreptegi oqıwshılardı sinaqtan ótkizedi, olardıń háreketleri ham xarakteriniń ózgesheliklerin úyrenedi.

Ózara húrmet, teńlesleriniń máplerine zıyan jetkermeslik, óz maqsetlerin túsindiriwge umtılıw, jeke mápin qorǵaw, doslıq qarım-qatnaslardı payda etiw imkanın beredi.

Pedagogikalıq birge islesiw waqtında oqıtıwshı hámde oqıwshınıń nátiyjeli iskerligin kórsetiwi pedagogtıń kásiplik sheberligine baylanıslı. Oqıtıwshıda sóylew mádeniyatınıń tómenligi nátiyjesinde kóplegen kelispewshilikli jaǵdaylar payda boladı. Oqıtıwshınıń tárbiyalıq tásiiri oqıwshılar menen qarım-qatnası arqalı payda boladı. Ayrım oqıtıwshılar menen oqıwshılar arasındaǵı qarım-qatnas ashıq xarakterge iye bolıp, oqıwshılar olardıń sorawlarına durıs juwap beredi, kórsetpelerin sózsiz orınlaydı, zárur jaǵdaylarda paydalı másláhátler aladı, ayrım jaǵdaylarda, olar arasında kelispewshilikler payda boladı.

Oqıtıwshı ham oqıwshılar ortasındaǵı qarım-qatnaslar oqıwshılardıń qarım- qatnasına qaray quramalasadı. Sonıń ushın olar arasındaǵı túrli kelispewshiliklerdi sheshiwde «Birge islesiw pedagogikası» imkanıyatlarınan paydalanıw tiyis. Pedagogikada «tárbiya» sózi túrli mánislerde isletiledi. Misalı, tárbiya keń social mániste, social jaǵday sıpatında qollanıǵanda jamiyettiń barlıq tárbiyalıq quralların: shańaraqtı, mektepke shekemgi tárbiya orınların oqıw tárbiya orınların, miynet birlespelerin, maǵlıwmat derekleriniń tárbiya baǵdarındaǵı alıp barılatuǵın háreketlerin óz ishine aladı. Bul tárbiya quralları ósip kiyatırǵan jas áwladtı hár tarepleme kamal taptırıw jolında xizmet etedi.

Pedagogikalıq ádebiyatlarda hám ámeliyatta «tárbiya» sózi anıq tar baǵdardı belgilew ushın da isletiledi. Tap sol maniste tarbiyashılıqtıń basshılıǵı anıq maqsetke qaratılǵan processini tusiniledi. Tiykargi pedagogikalıq tusinikler: tálim, tárbiya hám maǵlıwmat. Oqıtıw - oqıtıwshı hám oqıwshınıń birgeliktegi iskerligi hám bul processte balalardıń maǵlıwmat alıwı, oqıw, kónlikpe hám tajiriybelardi iyelewi, tárbiyalanıw, rawajlanıp barıwı názerde tutıladı. Maǵlıwmat-bunda tek oqıtıw, bálki ózine erkin bilim alıw, ǵalabalıq maǵlıwmatlar tásirinde insannıń ilimiy sistemasin iyelewi, ilimiy kóz-qarasın rawajlandırıwı kózde tutıladı.

Insan kamalati - bul insannın keń mániste ishki ham sırtqı faktorlar tásirinde rawajlandırıw processı. Bul processte tárbiyanın úlken áhmiyetke iye ekenligi ayıladı. Insannın rawajlanıwı - bul insan ómir jolı dawamında rawajlanıwının ózine say forması bolıp, arnawlı alıp barılatuǵın tárbiyalıq tásir nátiyjesi esaplanadı.

Psixologikalıq-pedagogikalıq kirisiwsheńlik tálím-tárbiya processindegi «zıyanlı hám paydalı» konfliktler. Konfliktler auditoriya mısasında kelip shıǵıw sebeplerine toqtap ótemiz.

Konfliktlerdiń kelip shıǵıwında hár bir shaxstın qulqında, háreketinde, millet, xalıqlıq ózgesheliklerinde boladı. Oqıw iskerligindegi kelispewshilikler bul iskerlik tiykarınan mektep, licey, kolledj yaki joqarı oqıw orınlarında tálím-tárbiya processindegi túrli tańlawlardaǵı ayırım sabaq processindegi qarama-qarsı jaǵdaylar esaplanadı.

Konfliktlerdiń paydalı tárepleri sonnan ibarat, oqıtıwshı sabaq processin mashqalalı túrde alıp baradı. Mashqalalı jaǵdaylar kóbinese oqıwshılar aldın ózlestirilgen bilimlengen jańa ámeliy sharayatta paydalanıwǵa májbúr bolganında júzege keledi.

REFERENCES

1. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. «O'zbekiston» T, 2016.
 2. Ibragimov X.I va boshqalar. Pedagogika. T, «fan» 2007.
 3. Mavlenova R ham t.b. Pedagogika. -T, «Oqituvchi», 2001.
 4. Uzoqov Q., Goziev E., Tojiev A. Oila etikasi va psixologiyasi. T, «Oqituvchi», 1992.
- Elektron resurslar:
5. www.tdpu.uz
 6. www.pedagog.uz
 7. www.Ziyonet.uz